

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ БІБЛЕЇЗМІВ У ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО

На матеріалі художніх та епістолярних творів Дмитра Яворницького проаналізовано стилістичні функції біблеїзмів, до яких зараховано лексичні, фразеологічні одиниці та цитати біблійного походження.

Ключові слова: біблеїзми, біблійні мотиви, біблійний персонаж, біблійний сюжет, релігійна лексика, стилістика.

На материале художественных и эпистолярных произведений Дмитрия Яворницкого исследованы стилистические функции библеизмов, к которым отнесены лексические, фразеологические единицы и цитаты библейского происхождения.

Ключевые слова: библеизмы, библейные мотивы, библейный персонаж, библейный сюжет, религиозная лексика, стилистические функции.

The article is devoted to the interpretation of the religious images in the artistic and epistolary works by D. Yavornitsky. Lexical, phraseology units and quotations of biblical origin are analyzed.

Keywords: biblical unit, biblical character, biblical story, religious vocabulary, stylistic functions.

Упродовж віків Біблія справляла великий вплив на духовне життя українського народу, на літературу, культуру, образотворче мистецтво. Вона є джерелом моральних, духовних та етичних істин і настанов. Сентенції з Біблії часто вживаються в текстах художніх творів з метою аргументації суджень їх авторів.

Вивчення особливостей функціонування біблеїзмів у художньому тексті є актуальним питанням сучасної лінгвістики, адже ці мовні одиниці, як слушно зауважує дослідниця Н. В. Черкас [7, с. 5], формують образну християнську картину світу.

Характерною рисою біблеїзмів є їх постійна відтворюваність, здатність залишатися в культурній пам'яті народу, а також пізнавальна, емоційна та духовна цінність як для окремих особистостей, так і для національних спільнот.

У сучасній науковій літературі біблеїзми кваліфікуються як «окремі слова та фразеологізми (в широкому розумінні цього

терміна, включно з прислів'ями та приказками), які, відірвавшись від біблійного тексту, широко вживаються в мовленні, побутовому та літературному» [1, с. 103].

Метою нашої статті є дослідження авторської інтерпретації біблійних образів у творах Дмитра Яворницького, виявлення стилістичних функцій біблеїзмів.

У художній творчості Д. Яворницького виявлено біблійні ремінісценції й прямі цитати з Біблії. Так, наприклад, із книг Старого заповіту неодноразово згадується ім'я *Ноя*: *Справа для хазяйства була така, якою робив ще праведний Ной* [8, с. 449]; *Запріг двоє кобильчат з двома лошатами у стародревню, ще, мабуть, од праведного Ноя, бричку* [8, с. 593]; *Паничі про неї казали, що то така панна, що її ще Ной випустив укупі зі звірами із ковчега, бо у неї одна твар, рятуй Боже, яке страхіття!* [8, с. 540]. У нашій уяві Ноїв ковчег – це щось застаріле, незграбне. Але письменник використовує це значення фразеологізму лише в перших двох прикладах. У третьому ж, говорячи про зовнішність жінки, він підкреслює її немолодий як для нареченої вік і потворність через поєднання з іронією (*Ной випустив, укупі зі звірами із ковчега*) та синекдохічним уживанням лексеми *твар* (*твар* – у значенні «творіння, те, що створене; предмет, істота» – обличчя [5, с. 537]).

Ще один біблійний персонаж, згадуваний Д. Яворницьким, – молодший син Ноя *Хам*, чие ім'я стало позначати поведінку людей грубих, невихованих, нахабних, жорстоких. Письменник використовує похідне слово й уводить його лише в негативний контекст: *...то хамське поріддя* [8, с. 458]; *Ах ти, хамове поріддя!* [8, с. 465]. Письменник вдається і до гри словами, залучаючи означений номен: *Не Хоменки вони, а Хаменки!* [8, с. 466]. Спостерігаємо також розширення значення: представники шляхетних кіл хамами зневажливо називали недворян. Відповідно, уживаючи Хаменки, автор, швидше, натякає не на антисоціальну поведінку лікаря, про якого йдеться, а на його недворянське походження.

Вислів *від сотворення світу*, ужитий Д. Яворницьким, означає «з дуже давніх часів»: *Макар Мусійович Хохуля уже кілька год, як там кажуть, ледве не з самого сотворення мира*, – *учив бурсаків грецького язика* [8, с. 138]; *...та турецька земля, вона ще от сотворенія мира була руського царя* [8, с. 340]. В обох прикладах біблійні вислови вжито для створення певного сатиричного

відтінку – учитель грецької мови Макар Мусійович Хохуля з року в рік нудно й одноманітно викладав грецьку мову; персонаж повісті «Наша доля – Божа воля» Яким Вітряк пускається в роздуми на військово-політичні теми, не знаючи до пуття історії.

Ще один випадок використання біблійного сюжету – «*Її святес святих – це гроші*» [8, с. 485]. У переносному значенні *святес святих* – найбільша святиня [3, с. 71]. Змальовуючи княгиню Башмачку як один із негативних образів українського панства, Д. Яворницький цим виразом підкреслив її жадібність, нехтування всіма й усім, крім грошей.

Письменник не обійшов увагою біблійний сюжет про Валтасарів банкет. Вислови *Валтасарів бенкет, жити Валтасаром* означають «жити весело, безтурботно, незважаючи на грізні прикмети близького нещастя» [4, с. 350]. *Пир Валтасара (Почався справжній пир Валтасара* [8, с. 563]) – так називає Д. Яворницький гуляння, які влаштовував Петро Петрович Кардаш («Поміж панам») і які, врешті-решт, призвели до його загибелі.

Цитати з Біблії письменник вкладає в уста персонажів своїх творів: «*Каїн і Авель, Хам і брати його, Сим та Афет: одного батька та матері діти, та неоднакові*» [8, с. 86] – говорить Семен Сидорович Дурда, маючи на увазі свого сина Гриця. Каїнами називають братовбивців, зрадників. Ім'я Авеля також стало афористичним і означає невинну жертву. За сюжетом роману Гриць, не витримавши батькових образ, у нестямі кидається на того з ножем, а потім, усвідомивши свій вчинок і боячись розправи, утікає з дому. Семен Сидорович був дуже вражений такими вчинками сина, але своєї провини не визнавав, тому й навів такі порівняння.

Вислів *вавилонський полон* уживається як синонім до *рабство, неволя, пригнічення* [4, с. 290]. Так зображує Д. Яворницький навчання в бурсі: *Це було справді те «вавилонське плінення», як його звали самі ж бурсаки* [8, с. 142]. Описуючи схоластичне навчання в бурсі, письменник згадує декілька біблійних сюжетів: *...підбива під себе Закон Божий та кілька раз підряд вичитує про всемирний потоп, або про стовпотворіння вавилонське та так, що аж язик йому пристане, бідоласі, а він усе токмаче того Ноя, або тих невірних халдеїв* [8, с. 158]. Безперспективність такого навчання передана висловами сатиричного характеру: *підбива Закон Божий; токмаче Ноя, аж язик йому пристане.*

Іноді Д. Яворницький трансформує біблійні вислови: *А все вкупі суєта, суєта суєтить, а маненька суєтина підсуєчує* [8, с. 563]. Цей вислів ужитий для підкреслення марноти будь-яких зусиль.

У повісті «Поміж панами» Д. Яворницький використав сюжет про сімох єгипетських корів: *Корови – худючі, ніж ті єгипетські порожні, які снились фараонові у сні* [8, с. 582]; *...зробились, як ті сім порожніх фараонових коров* [8, с. 521]. За біблійною легендою, єгипетському фараону наснився сон про те, як сім худих корів з'їли сім корів товстих, але залишилися такими ж худими, якими були доти. Витлумачуючи цей сон, майбутній правитель країни Йосиф сказав, що він віщує настання в Єгипті семи врожайних і семи голодних років. У наш час цей вислів уживається переважно з іронічним забарвленням. З цією ж метою його вживає і Д. Яворницький. Описуючи хлів пана, який вихвалявся своєю худобою, автор підкреслює його повну неспроможність належно утримувати господарство, і тварин зокрема.

Із книг Нового заповіту письменник залучає словосполучення, що стали крилатими: *А панам неначе страшний суд настав і неначе вони зовсім стерли свій розум перед судом тим* [8, с. 563].

Порівняння з героями біблійних сюжетів автор уживає для характеристики персонажів: *І безщасна дитина повинна була ... знов виступати перед свого Пілата* [8, с. 104]. Трагізм описаної ситуації в тому, що Пілатом автор називає рідного батька «безщасної дитини». Педагогів бурси Д. Яворницький порівнює з пастирями й наймитами: *...він добре бачив і добре розумів, де єсть справжній педагог, добрий **пастир**, а де **наємник**, або овсі лютий звіряка* [8, с. 177]. Власні погляди на освіту автор вкладає в уста персонажа повісті «Поміж панами»: *І наша школа була б інакша, якби до неї не наймитів-учителів, не чиновників, а справжніх напутників, певних **апостолів** правди і добра* [8, с. 507]. Апостолами (від старогрец. «посланець») називалися в перші століття існування християнства мандрівні проповідники. Євангельська легенда розповідає про дванадцять апостолів – учнів Христа. У переносному значенні *апостол* – провідник певних нових ідей [3, с. 14].

Цитатами із Біблії насичений діалог між старим Максимом Вітряком та його сином Павлусем. Уживання цитат зумовлено однією з ідей твору – молодший Вітряк став штундистом, і він щиро намагався пояснити батькові свої думки і вчинки, а Біблію

використовував як вагомий інструмент впливу: «*Аще где двое или трое глаголють во имя мое, аз там пребиваю!..*» Церква повинна бути у серці кожного чоловіка, – от де церква! [8, с. 421]. Можливо, Павло мав надію на те, що цитатами із Святого письма зможе зворушити батькову душу, і той піде назустріч йому. «*Не сотвори собі кумира и всякого подобия на земли!*» [8, с. 421] – так пояснює він своє неприйняття церкви і її атрибутики. Він не захотів відступатися від своїх поглядів і підтвердив своє рішення знову-таки словами з Біблії: «*Аще кто любит Мене, оставить отца и мать свою и грядот во след Мене*» [8, с. 423]. У суперечці між батьком та сином про необхідність постувати син наводить цитату з Біблії на підтвердження думки про марність посту для людини: «*Це даремна вигадка супроти слова Божого, що каже: «Не входящее в уста сквернить чоловіка, а исходящее из уст»* [8, с. 420].

Іноді Д. Яворницький використовує біблійні елементи для створення іронічного контексту: *І терпить бідний Самсон Іванович від жіноцтва і приймає він «великі страсті» од нього* [8, с. 445]; *Але за читання він найбільш усього приймав «страстей» од своїх найських відьом* [8, с. 447]. У цьому контексті автор говорить про страсті в переносному значенні, як про моральні тортури й знущання. Вислови ж *терпіти страсті, приймати страсті, страсті Христові* походять із Нового Заповіту. В авторському контексті лексема *страсті*, ужита в лапках, натякає читачеві на іронічне її вживання. Що ж стосується «найських відьом», то можемо припустити, що йдеться про навських відьом, тобто тих, які прийшли з Нави (Нава – у слов'янській міфології втілення смерті). З уявленням про Нав асоціюються цілі класи міфологічних істот, пов'язаних зі смертю: мавки, наві (нави, навляції) – злі духи, дванадцять відьом, що ссуть кров у породіль [6, с. 8]. Таким чином, авторський контекст вкрай негативно характеризує жінок, образи яких виведено у творі.

Роздумуючи про особливості людської долі, Петро Вітряк говорить: «*Хіба я у Бога залишиного кабана вкрав, чи що?*» [8, с. 361]. Можна припустити, що означений контекст – алюзія на міфологію, зокрема йдеться про биків Геліоса, які паслися на острові Тринакрія. Під час подорожей Одиссей приплив до цього острова. Він знав про суворе покарання, яке очікує на нього, якщо він зазіхне на цих священних биків. Але супутники Одиссея були

голодні і, скориставшись тим, що Одиссей вирушив оглядати острів і по дорозі заснув, вбили і з'їли кількох биків. Геліос дізнався про прикру подію й дуже розлютився. Його підтримав Посейдон. Буря, що розпочалася на морі, розбила корабель і потопила супутників Одиссея. Тільки йому вдалося врятуватися, оскільки він не брав участі в убивстві биків. Припускаємо, що в народній свідомості міфологічний мотив трансформувалася, через що виникли кабани замість биків, проте зміст висловлення залишився тим самим: немає за що карати людину, яка не зробила нічого поганого.

Термін *біблеїзм* не обмежується фразеологічними одиницями біблійного походження. Він об'єднує також різнохарактерні лексеми – топоніми, антропоніми, слова біблійної тематики. У текстах художніх творів Д. Яворницького окреме місце посідає релігійна лексика, адже релігія відіграла значну роль у житті українського народу: *камилавка, скуфія, служба, боги, іконостаси, церква, крилас, титар, вівтар, батюшка, образи, Великдень, Різдво, Псалтирь, Апостол, архієрей, протоієрей*. До того ж, сам письменник свого часу був учнем Харківської духовної семінарії, звідси й така обізнаність із церковною термінологією: *канон* (жанр церковної гімнографії), *кафизма* (богослужбний розділ Псалтиря, під час читання якого дозволялося сидіти), *прокимен* (вірш, який прочитують перед Священним Писанням), *стихар* (богослужбний одяг священнослужителів).

Церковно-книжна лексика вживається автором для характеристики персонажа: *...владика заставив Мусія Мусійовича вчитати напам'ять ледве не половину Псалтиря та Часловця, і Мусій Мусійович, вчитавши, «побідоносно» повернувсь од владики додому і «в прах сокрушив свого супостата»* [8, с. 51]; *Мусій Мусійович ... бував інколи «під титлою»* [8, с. 58]; *Ось я вас живо візьму у скобки!* [8, с. 58]. Поєднання загальноживаної лексики із спеціальною надає висловленню гумористичного відтінку.

Таким чином, біблеїзми створюють урочистість, піднесеність розповіді або, навпаки, надають викладу сатиричного забарвлення, служать передачі іронії та сарказму.

Чимало фразеологічних одиниць, які стосуються віри в Бога, знаходимо в листах Д. Яворницького. У вжитих письменником фразеологізмах із компонентом *Бог* закріплено історико-етнографічні погляди на зв'язок людини з навколишнім світом: *Моя дружина*

Серафима Дмитрівна вітає Вас і бажає всього найкращого на **божому світі** [2, с. 87], **не вихожу на світ божий** [2, с. 131]. У розумінні Д. Яворницького Бог – це найвища сила, від якої залежить доля людини, це найвища цінність: **я тобі вірю, як Богові** [2, с. 43], **...біжи і благай Господа Бога за те, що він не зробив тебе злодієм** [2, с. 20].

Звертання до Бога вживаються для висловлення прохання про те, що для автора є найважливішим у конкретний момент (**Як би, боронь Боже, з голоду не вмерти** [2, с. 70], **Дай, Боже, нам провести этот год прежде всего с пользой для нашего любого Запорожья** [2, с. 167]), для вираження свого захоплення чимось (**І що то, Господи, за сила в ньому?!** [2, с. 166]).

Яскравою особливістю мовотворчості Д. Яворницького є вживання в листах побажання **«Дай, Боже, Вам лебединий вік, а журавлиний крик!»** [2, с. 131]. Автор сам же й пояснює значення цього виразу: **«Лебеді живуть по 300 років, а журавлі високо, високо підіймаються в небо і весело відтіля курличуть на всю округу»** [2, с. 203]. В іншому листі він пояснює походження виразу: **«Так говорили запорожці, когда приветствовали нового своего кошевого атамана, желая ему жить 300 лет, как живут лебеди, и весело кричат, как кричат журавли в далёком небе»** [2, с. 198].

Послугується Д. Яворницький також цитатами із Біблії. Вони мають морально-етичну спрямованість і є своєрідною формою підтримки, засобом стабілізації внутрішнього стану людини. Наприклад, у листі до Б. Грінченка письменник обіцяє тому написати листа до генерала А. Таля, просячи милості за нього і його дружину: **«А проте, як що хочете, то я знов напишу йому, пам'ятаючи слово Боже, що хто стука, тому відчиняють, і хто просе, тому дають»** [2, с. 53]. Для самопідтримки вживає автор слова **«Простим их: «Не видят бо, что творят»** [2, с. 113] у листі до Г. Маркевича, де з гіркотою розповідає про те, що його звинуватили в сепаратизмі. Інша цитата з Біблії вжита для характеристики А. Сластьона, людини, моральними якостями якої завжди захоплювався Д. Яворницький: **«Об ньому можно те сказать, що сказано в Євангелії о Нафанаїлі: «Се Израиль, в нем же лукавства нисть»** [2, с. 25]. Біблійні висловлення служать засобом аргументації авторського мовлення, засобом впливу на адресата, адже такі висловлення адресують до Біблії як до авторитетного джерела.

Ці одиниці виконують важливі стилістичні функції і беруть участь у формуванні ідіостилю. На мовностилістичному рівні знайшов своє відображення великий світ відчуттів та переживань автора, його життєвий і моральний досвід, а також історико-культурний досвід українського народу.

Отже, біблійні висловлення, ужиті Д. Яворницьким, – це своєрідні мисленнєві аксіоми, що мають морально-етичну спрямованість і виявляють прагматичні настанови автора. Вони служать засобами аргументації мовлення персонажів, допомагають точніше висловити ідею твору, а також характеризують мовну особистість автора як таку, якій властивий творчий підхід до мови, яка володіє значним потенціалом знань про світ і творчо трансформує його в художніх текстах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Зорівчак Р. П.** Біблеїзми в нашому мовленні / Р. П. Зорівчак // Кримська Світлиця. – 2006. – № 38.
2. **Епістолярна** спадщина академіка Д. І. Яворницького / [упоряд. С. Абросимова, Н. Василенко, А. Перкова; за заг. ред. Н. Капустіної]. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури. – 500 с.
3. **Коваль А. П.** Крилаті вислови в українській літературній мові / А. П. Коваль, В. В. Коптілов. – К.: Вища школа, 1975. – 335 с.
4. **Коваль А. П.** Слово про слово / А. П. Коваль. – К.: Рад. Школа, 1986. – 384 с.
5. **Новий** тлумачний словник української мови: в 3 т. / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – [2-е вид.]. – К.: Аконіт, 2005. – Т. 3: П–Я. – 928 с.
6. **Славянская** мифология: энциклопедический словарь / [науч. ред. Петрухин В. Я. и др.]. – М.: Эллис Лак, 1995. – 413 с.
7. **Черкас Н. В.** Мовностилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі: дис. ... канд. філол. наук / Н. В. Черкас. – Львів, 2004. – 227 с.
8. **Яворницький Д. І.** За чужий гріх: [роман, повість, малюнки з життя] / Д. І. Яворницький. – Дніпропетровськ: Січ, 2006. – 600 с.

Надійшла до редколегії 11.12.2012